

UDK 72.036 (497.5 - 37 Đakovo)

Arhitektura secesije u Đakovu

Grgur Marko Ivanković
Muzej Slavonije, Osijek

Autor iznosi kratak pregled značajnijih arhitektonskih spomenika grada Đakova, s posebnim osvrtom na zgrade sagrađene u secesijskom stilu. Monumentalni samostan časnih sestara sv. Križa s crkvom Presvetog Srca Isusova, djelo osječkog arhitekta Viktora Axmanna, jedinstven je primjer secesijskog gesamt-kunstwerka sakralne namjene u Hrvatskoj. Zgrada biskupskog sjemeništa, građena po projektu zagrebačkog arhitekta Dioniza Sunka, također je primjer stilski sveobuhvatnog umjetničkog djela. Posebno se lijepim secesijskim pročeljima ističu građanske kuće Hager, Reichsmann i Terzić.

I. Kratak osvrt na arhitekturu Đakova

Đakovo, mali grad u središtu Slavonije, svoj je urbani začetak imalo još u rimsko doba kada je osnovana antička Certisa. Urbani kontinuitet mjesta nije održan, kao ni kod drugih gradova rimskoga podrijetla na našem području. Najstariji sačuvani arhitektonski spomenici ovoga grada potječu iz srednjega vijeka, a koncentrirani su oko katedrale. Gotička je katedrala porušena u 18. stoljeću, a na njenom su mjestu sagrađene barokna, te naposljetku historicistička katedrala koja je posvećena 1882. godine. Jedini do danas sačuvani trag srednjovjekovlja jesu ostaci obrambenog zida

koji zatvara kompleks biskupskoga dvora i katedrale. Iz razdoblja osmanske okupacije u Đakovu je, od tri poznate, preostala samo džamija Ibrahim-paše, jedina sačuvana džamija u Slavoniji. Nakon izгона Turaka džamija je pretvorena u crkvu posvećenu Svim svetima. Crkva je tijekom vremena dva puta promijenila izgled, kada je barokna fasada zamijenjena klasicističkom.

Najznačajnija barokna građevina u Đakovu svakako je jednokatna zgrada biskupskoga dvora koja je sagrađena sredinom 18. stoljeća za vrijeme biskupa Čolnića, a dovršio ju je biskup Raffay. Trg pred dvorom i katedralom zatvoren je skladnim kasnobaroknim prizemnicama kanoničkih kurija koje su sagrađene na poticaj carice Marije Terezije koja je 1773. godine izdala povelju o ujedinjenju bosanske i srijemske biskupije. Ovom se poveljom osniva stolni kaptol s četiri kanonika. Najstarija kurija, najbliža sjemeništu, sagrađena je 1776. godine, sljedeća do nje 1782. godine, a preostale dvije pred kraj 18. stoljeća. Još se dvije kanoničke kurije nalaze u Ulici hrvatskih velikana, a sagrađene su početkom 19. stoljeća. Na mjestu današnjeg biskupskog sjemeništa stajao je franjevački samostan s crkvom. Samostanski je kompleks, na mjestu Hadži-pašinog dvora i džamije, dao sagrađiti biskup Patačić, a bosanski su franjevci u njega uselili 1715. godine¹.

U doba historijskih stilova (druga polovica 19. stoljeća) u Đakovu je sagrađeno više kuća i javnih zgrada, među kojima je svakako najznačajnija neogotička katedrala. Ovu, najmonumentalniju historicističku građevinu u Slavoniji započeo je 1866. godine graditi biskup Josip Juraj Strossmayer, a dovršena je 1882. godine. Gradnju je crkve biskup povjerio bečkom arhitektu i profesoru carske i kraljevske akademije Karlu Roesneru, koji je tri godine nakon početka gradnje umro. Nakon njegove smrti 1869. godine gradnju preuzima istaknuti gotičar, građevni nadsavjetnik profesor Friedrich Schmidt. Đakovačka je katedrala istaknuti primjer historicističkog

1 Preseljenjem franjevaca u brodski samostan 1806. godine zgrada je adaptirana u biskupsko sjemenište, a 1913. godine na njenom je mjestu sagrađena secesijska dvokatna sjemenišna zgrada. Fotomonografija starog Đakova. Đakovo, 1995., str.10

gesamtkunstwerka, gdje je neoromanička ideja provedena dosljedno od pročelja, preko oltara, do skulptura i oslika. Osim katedrale biskup je Strossmayer u Đakovu podigao čitav niz zgrada različitih namjena. Godine 1857. dao je sagraditi veliku historicističku jednokatnicu za potrebe sjemeništa bosanskih franjevaca, a zgrada je kasnije služila kao biskupska tiskara². Iste je godine sagrađena jednokatna zgrada đakovačke podžupanije, a od 1886. godine u njoj je sjedište đakovačkog kotara. Pred sam kraj 19. stoljeća, 1897.-98. godine, sagrađena je prema projektima zagrebačkog arhitekta Janka Holjca, jednokatna historicistička zgrada pučke škole³.

Sam početak 20. stoljeća obilježen je dvjema historicističkim zgradama sagrađenim prema projektima arhitekta Josipa pl. Vancaša. Godine 1900. sagrađena je neogotička kapelica na rimokatoličkom groblju, a godinu dana kasnije (1901.) jednokatna reprezentativna neorenesansna zgrada općinskog poglavarstva u glavnoj đakovačkoj ulici.

Među historicistička tipska ostvarenja ubrajamo jednokatnu zgradu željezničke postaje iz 1905. godine.

II. Secesija

Secesija je naziv za umjetnički stil s prijelaza 19. u 20. stoljeće, koji je svoje najviše domete dosegao u arhitekturi i primijenjenoj umjetnosti. Stil se gotovo istodobno javlja u svim zemljama Europe i u Americi, gdje dobiva zajedničko ime *moderni stil*. Na širokom području Austro-Ugarske Monarhije ovaj se stil uvriježio nešto kasnije, a nosi i posebno ime - *secesija*. Riječju *odvajanje* zorno je predstavljena kulturna i umjetnička revolucija koju je u Monarhiji izazvao novi stil slobodnih, neuhvatljivih lepršavih linija i neobuzdane fantazije oblika. Odvajanje mladih umjetnika uslijedilo je zbog dekadentnog, gotovo patrijarhalnog pridržavanja zadanih umjetni-

2 Germovšek, I. Natpisi na spomenicima u Đakovu. Đakovo i njegova okolica sv. 1, Đakovo, 1978. str.169

3 Fotomonografija starog Đakova. Đakovo, 1995., str. 50

čkih vrijednosti u službenim akademskim krugovima. Nakon mukotrpnog prodora novoga stila koji se, umjesto monotonog oponašanja, slobodno izražava, započela je intenzivna umjetnička produkcija. Unutar same dvojne Monarhije secesijski stilski izraz nije bio jednak, nego se razlikuju austrijska i mađarska varijanta stila. Hrvatska se, kao sastavni dio ove tvorevine, stilski priklonila Beču, a samo u iznimnim slučajevima Budimpešti. Veliki broj secesijskih zgrada sagrađen je, uglavnom od početka 20. stoljeća do Prvoga svjetskog rata, u najvećim hrvatskim gradovima Zagrebu, Rijeci i Osijeku, a u manjoj mjeri u Slavonskom Brodu, Sisku, Splitu, Varaždinu i drugim gradovima. Prisutna je u pojednostavljenoj varijanti i u selima, a ponekad se njezinim stiliziranim ukrasima kuće ukrašavaju i nakon završetka Prvoga svjetskog rata.

III. Secesijska arhitektura u Đakovu

U blokove šireg gradskog središta Đakova interpolirano je preko trideset secesijskih zgrada. Većinom su to građanske, uglavnom prizemne, kuće s uobičajenom secesijskom ornamentikom. Dio prizemnica dekoriran je krajnje pojednostavljenim, pučki stiliziranim ukrasima s naznakama secesije. Najčešće se radi o višestruko preslojenim plohamo oko prozorskih otvora⁴ ili detaljima štukature. Pojedine su kuće ukrašene kombinacijom historicističkih i secesijskih ukrasa. Dio secesijske arhitekture zasigurno je tijekom vremena zbog pregradnji ili rušenja zauvijek izgubljen.

Među prizemnim secesijskim zgradama istaknuto mjesto zauzima izrazito široka kuća đakovačkog trgovca Dane Reichmanna u Ulici hrvatskih velikana 10-12. Sagrađena je 1916. godine na mjestu historicističke prizemnice koja je 26. veljače 1915. godine stradala u požaru. Premda danas znatno devastirana, neprimjerenim izlozima, zgrada je sačuvala izvorni oblik s dvama rizalitima i slikovito kombiniranim dvostrešnim i mansardnim krovovima. Pročeljem dominira geometrijski ukras s ritmičkom iz-

4 Ovaj način ukrašavanja zadržao se u Đakovu do Drugoga svjetskog rata.

mjenom okomitih uskih pravokutnika s dva romba i vodoravnih pravokutnika bez ukrasa. Rizaliti smješteni nedaleko rubova pročelja podijeljeni su u tri široka polja omeđena četirima širokim pilastrima. Rubni pilastri ukrašeni su s tri, a središnji s pet okomitih uskih crta koje se od kapitela spuštaju u parovima sve niže od ruba prema sredini. Secesijski kapiteli od štuka izvedeni su reljefno. Oblik geometriziranih voluta i način stilizacije vitica u prepoznatljivu geometrijsko-floreálnu kompoziciju ukazuje na mogućnost da je kuću projektirao osječki arhitekt Viktor Axmann ili njegov suradnik graditelj Ivan Domes. Ovoj pretpostavci u prilog ide i način oblikovanja zabata nad središnjom atikom rizalita, limeni ukrasi i posebno mansardni krov s gromobranom. Kuća je pokrivena eternit pločama.

Glavna ulica početkom 20. st.

Tri visokoprizemne koralističke kuće u Pavićevoj ulici primjer su postavljanja secesijske dekoracije na izrazito historicistički oblikovano pročelje. Nad ulazima kuća br. 27-29 i 35-37 smještena je široka secesijska štuko-kompozicija s lirom u središtu i bočno postavljenim grančicama, lišćem i plodovima lipe. Osim nad ulaznim vratima, secesija se diskretno jav-

lja u profilacijama oko prozorskih otvora i plitkom kordonskom vijencu u visini nadsvjetla. Kuća br. 31-33 nad ulazom ima znatno skromniju secesijsku kompoziciju u obliku loze s brojnim grozdovima, a u središtu, poput zaglavnog kamena, stoji lisnata dekoracija nalik na stiliziranu sovu. Plitko rizalito polje ulaznih vrata pri vrhu je omeđeno s dva stilizirana cvijeta. Secesijska se dekoracija u obliku hrastovih grančica s lišćem i Źrovima javlja i u parapetima prozora.

Skladno je oblikovana i secesijska visokoprizemnica današnjeg Časničkog doma hrvatske vojske. I ovo je pročelje ukrašeno kombiniranjem geometrijskih i florealnih ornamenta, a kordonski je vijenac ukrašen strukovima lovorovog lišća. Osim štukature secesijske odlike ima i stolarija s karakterističnom podjelom prozorskih okana na male šprljke. Kuća je prepoznatljiva po zabatu nad rizalitom u kojem je kolni ulaz.

Danas oronula kuća u Gajevoj 2 primjer je secesijske prizemnice s isključivo geometrijskom dekoracijom i ukrasima od keramičkih pločica. Pročeljem dominira rizalit s prozorom nad kojim su bile umetnute manje keramičke pločice. Po tri veće keramičke pločice tamnoljubičaste boje sačuvane su nad prozorima bočnog pročelja, koje je također ukrašeno geometrijski poput uklada. Kuća plijeni našu pozornost svojim skladom i jednostavnošću.

Među građanskim je jednokatnicama dosta dobro sačuvano pročelje kuće Drage Hagera u Ulici hrvatskih velikana 4. Osim kvalitetne štukature zanimljiva je prozračna secesijska kovana Źeljezna ograda balkona. Način komponiranja pročelja i korištenje ukrasnih elemenata podsjeća na Slavičeve secesijske kuće na Gajevom trgu u Osijeku.

U Ulici bana Josipa Jelačića 15 nalazi se jednokatna kuća đakovačkog trgovca Franje Terzića. Projekte kuće potpisao je u travnju 1914. godine osječki graditelj Ante Slaviček.⁵ Prema kazivanju vlasnika, kuća je useljena krajem iste godine. Pročelje je ukrašeno geometrijskim ornamentima sa

5 Znatno manju i jednostavniju jednokatnicu Slaviček je sagradio i u Osijeku u Strossmayerovoj ulici br. 7. U Osijeku je sagradio većinu reprezentativnih secesijskih kuća. Slavičekova veza s Đakovom nije bila samo poslovne prirode, oženio je Đakovanku Pavicu Šabarića, kćer Strossmayerovog tajnika Mate Šabarića.

štuko-amblemima u parapetima, a ravni glatki pilastri završavaju keramičkim Žutim ovalnima, po četiri u četiri reda. U unutrašnjosti kuće sačuvano je nekoliko secesijskih kaljevih peći, a u stanu vlasnika čuvaju se originalne kopije nacrtu kuće. U prizemlju su smještene dva dućana, lijevo i desno od kolnog ulaza, a na katu su dva trosobna stana s po dvije sobe okrenute prema ulici, velikim predsobljem i blagovaonicom koja je bez prozora. Ova prostorija, omeđena spavaćom sobom, kuhinjom i predsobljem, dnevnu svjetlost prima kroz raznobojnim staklima ostakljen stropni prozor i staklenu stijenu prema predsoblju. Iz ovog reprezentativnog i intimnog dijela stana nema izravne komunikacije s radnim dijelom, kuhinjom, kupao-
nicom i djevojačkom sobom, smještenim u krilu kuće. Toalet se nalazi zasebno, na kraju galerije uz stubište. Susjedni stan, jednako organiziran, nešto je funkcionalniji, jer su naknadno probijena vrata između blagovaonice i kuhinje. Sva stolarija na kući, od prozora sa šprljcima na nadsvjetlima, preko ulaznih svokrilnih vratnica, do vratnica kuhinje i toaleta ukrašena je geometrijskim ukkladama s kvadratićima i rombovima. Izuzetna vrijednost je i gotovo u potpunosti sačuvan interijer, s namještajem i uporabnim predmetima u stilskom rasponu od bidermajera, preko historizizma, altdeutscha, neobaroka do art dekoa. U kuhinji se nalazi vrlo lijep primjer secesijski ukrašenog gusanog lavaboa. Vlasnik, osim nacrtu, ima sačuvanu i ostalu dokumentaciju o gradnji kuće, uključujući i Slavičekov troškovnik. Ova kuća obiljem različitih vrijednosti svakako zaslužuje monografsku obradu.

Od preostalih jednokatnica arhitektonski je zanimljiva i zgrada pošte. Jednostavnim pročeljem ukrašenim pilastrima i polustupovima dominira erker nad kojim je zabat s tri prozorčića. I ovo bi djelo, s obzirom na izgled zabata nad erkerom, mogli pripisati Viktoru Axmannu, koji je u Đakovu sagradio nekoliko secesijskih kuća.

Od industrijskih zgrada valja upozoriti na prizemnicu u sklopu mlina u Ulici Vladimira Nazora br. 10, koja osim secesijskog štuko-ukrasa oko prozora ima i mansardni krov, a u prošlosti je prema ulici postojala i secesijska ograda izvedena od opeke i kovanog željeza.

U glavnoj ulici Axmann je s Mallinom i Rožićem 1915. godine sagradio i dvokatnu zgradu s erkerom, današnja ispostava Zavoda za platni promet, koja govori karakterističnim Axmannovim jezikom kasne secesije i ranog art decoa.

Posebnu skupinu secesijskih zgrada čine dvije monumentalne dvokatnice u posjedu Crkve. Đakovo je izuzetno rijedak grad u kojem su u stilu secesije sagrađena čak dva secesijska kompleksa velike umjetničke vrijednosti. Riječ je o samostanu sestara sv. Križa iz 1907. godine, djelu osječkog arhitekta Viktora Axmanna, i zgradi biskupskog sjemeništa iz 1913. godine, djelu zagrebačkog arhitekta Dioniza Sunka. Obje su zgrade rijedak primjer sačuvanog secesijskog gesamt-kunstwerka na širem slavonskom području.

*Zgrada samostana časnih sestara sv. Križa s crkvom Presvetog Srca Isusova,
1907./8. godine*

Samostan sestara sv. Križa, 1909. godine

Kompleks samostana časnih sestara sv. Križa s crkvom Presvetog Srca Isusova projektiran je asimetrično. Glavno pročelje ove jednokatnice s visokim prizemljem okrenuto je prema nekadašnjoj Školskoj ulici. Na lijevoj je strani smješten trostrani uglovni rizalit zaključen krovnom konstrukcijom nalik kupoli, a na desnoj se uzdiže crkva s visokim tornjem znatno izbočenim iz korpusa zgrade. Središnji, blago konkavni, rizalit širok tri prozorske osi smješten je asimetrično, tako da je od lijevog rizalita odijeljen s tri, a od desnog četiri prozorske osi. Bočno se pročelje proteže u širini šest prozorskih osi. Mansardni krov, krovni prozori i štuko-ukrasi pročelja karakteristični su za Axmannovu secesijsku fazu⁶.

Zgrada samostana jedno je od najranijih Axmannovih djela. Iako projekt potječe iz 1903. godine, gradnju je od 1907. do 1909. godine vodio graditelj Ivan Domes. Unutrašnjost samostana i crkve ukrašena je secesijskom štukaturom, kovanim ogradama, svjetiljkama, oslicima i vitrajima čime je zgrada postala secesijski gesamtkunstwerk. Crkva Presvetog Srca

6 Slièno oblikovani krov u Đakovu ima kuća Reichsmann, a kapitule kuća u Ulici bana J. Jelačića br. 24.

Isusova sagrađena u sklopu samostana jedinstven je primjer secesijske crkvene arhitekture u Hrvatskoj, tim više što je i njezina unutrašnjost stilski dosljedno izvedena. U našim je prilikama ovaj kompleks od iznimnog značaja, ne samo kao djelo domaćeg arhitekta i graditelja, nego i kao svojevrsan fenomen u kojem se Crkva pokazala kao promotor modernog umjetničkog stila.

Bogoslovno sjemenište, 1913./14. godine

Osim samostanskog kompleksa u Đakovu je od 1912. do 1914. godine, prema projektima zagrebačkog arhitekta Dioniza Sunka, sagrađena secesijska zgrada biskupskog sjemeništa. U vrijeme izgradnje sjemenišne zgrade biskup Đakovačke i Srijemske biskupije bio je Ivan Kapac. Sjemenišna dvokatnica, smještena na glavnom đakovačkom trgu, Trgu biskupa Josipa Jurja Strossmayera, ima pravilan kvadratni tlocrt s istaknutom kapelicom na začelju. Glavno je pročelje simetrično razvedeno s dva rizalita koji izrastaju jedan iz drugoga, tako da širi rizalit izlazi iz zidnog platna nakon prve prozorske osi, a drugi, srednji, nakon dvije, iz prethodnog rizalita.

Srednji je rizalit, širine tri prozorske osi, naglašen i atikom koja se, specifično oblikovana, proteže čitavom širinom rizalita. Bočna su pročelja omeđena rizalitima, od kojih je uži onaj bliže glavnom pročelju, a znatno širi onaj uz stražnje pročelje zgrade. Uži rizalit nadvišen je segmentnom atikom u kojoj je smješten jednako tako oblikovani prozor. Cijela je zgrada pokrivena mansardnim krovom. Jednostavno oblikovana unutrašnjost također odiše secesijskim duhom.

Secesijski stil nakon Drugoga svjetskog rata zamjenjuje art deco, a zatim moderna. U stilu moderne u Đakovu je sagrađena zgrada Hrvatskoga doma u nekadašnjoj Školskoj ulici. Projektant zgrade bio je zagrebački arhitekt Aleksander Freudenreich, a graditelji Mijo i Stjepan Matajas iz Đakova. Gradnja je započela 1928., a završena tek 1937. godine⁷. Ova jednokatnica simetrično oblikovanog pročelja bez ikakvih ukrasa, s prozorima okomito podijeljenima na dva dijela i balkonom smještenim u sredini pročelja nad ulazom u zgradu, srušena je 1983. godine. Na njenom je mjestu sagrađena nova zgrada Doma kulture, otvorena 1985. godine.

Secesija je kao umjetnički stil i u Đakovu ostavila zamjetan trag. S obzirom na veličinu grada sagrađen je relativno velik broj secesijskih zgrada, među kojima je najveći broj privatnih građanskih kuća i dva vrlo reprezentativna secesijska vjerska objekta koja umjetničkim dosezima znatno nadmašuju sva ostala secesijska ostvarenja.

Literatura (uz bilješke):

Bijelić, B., Đakovačke ulice, Muzej Đakovštine, Đakovo, 1998.

Fotomonografija starog Đakova, Društvo ljubitelja starina Đakovo, Đakovo, 1995.

Đakovo, "Z" Agencija za marketing, Đakovo, 1990.

Germovšek, I., Natpisi na spomenicima u Đakovu. Đakovo i njegova okolica sv. 1.,

Zbornik Muzeja Đakovštine, Muzej Đakovštine, Đakovo, 1978.

7 Fotomonografija starog Đakova, Đakovo, 1995., str.51

Ivanković, G.M., Secesijski duh u arhitekturi i Životu Osijeka, Muzej Slavonije, Osijek 1994.

Ivanković, G.M., Slaviček, Ante, Enciklopedija hrvatske umjetnosti sv. 2, str. 243-244, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1996.

Josip Juraj Strossmayer biskup Bosansko – djakovački i sriemski – god. 1850.-1900. Zagreb, 1900.-1904.

Karamatić, M., Biskup Strossmayer i školovanje bosanskih franjevacu u Đakovu (1853.-1876.), Diacovensia 1 /1995., Teologija u Đakovu, Đakovo, 1995.

Laslo, A. Sunko, Dionis, Enciklopedija hrvatske umjetnosti sv. 2, str. 293-294, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1996.

Malbaša, M., Aksmanović, Vladoje, Hrvatski biografski leksikon sv. 1 str. 39-40, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983.

Sršan, S., Osječki ljetopisi, Sveučilište J.J. Strossmayera i Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1993.

Stolna crkva u Djakovu. Prag, 1910.

Valenčić, B., Papić, T. Župna crkva Svih Svetih u Đakovu – građevinski razvoj objekta, Diacovensia 1/1995., Teologija u Đakovu, Đakovo, 1995.

Marković, M., Đakovo i Đakovština – Prilog poznavanju naselja i naseljavanja, Zbornik Đakovštine 1, JAZU- Centar za znanstveni rad Vinokovci, Zagreb, 1976.

THE ARCHITECTURE OF SECESSION IN ĐAKOVO

Summary

The author gives a survey of the most important architectural monuments in the town emphasizing the Secession buildings. The monumental convent of The Sisters of the Holy Crucifix and a belonging church designed by Viktor Axmann, architect from Osijek is a unique example of the Secession-Gesamtwerk built in Croatia for sacral purposes. The Roman-Catholic seminary, designed by Dioniz Sunka, architect from Zagreb, also represents an example of the comprehensive and universal work of art. The middle-class family houses of Reichsmann and Terzić are also famous for their beautiful secession fronts.